

תוכן העניינים

ט	תודות
1	פתאום עכשיו פתאום היום
5	אתה מעצב את הישראלי של הדור הבא
12	הלפיד עובר עכשיו מיד ליד
17	תגיד לו עזוב, אל תשאל
21	חלון משקיף לים התיכון
22	אין לי ארץ אחרת
34	עמוד האש, עמוד השחר קם
45	קרני האייל
53	רק חולם להיות אדם
53	שתלתם ניגונים בי אמי ואבי
59	תראה את הדרך לפנינו
63	אדם אחר, כמותך הוא פלא
84	אחוות האדם
109	סוחבים ביחד סל אחד
111	ספרות ישראלית סבאית לגיל הרך
114	סבאות בצל השואה
116	מפגשי סבים-נכדים בספרות השואה לגיל הרך
119	מפגשי סבים-נכדים: מחסך לשפע
129	מעבר אל המרחב המוגן
134	להקשיב זה להרוויח אחד את השני
146	לא בכתה כי אתה בוכתה
148	סלילת הדרך להזדהות אמפתית

148	בין "אובייקט מעבר ראשוני" ל"אובייקט מעבר שניוני"
151	יש לי דובון עגול עיניים: "אוטו: אוטוביוגרפיה של דובון צעצוע"
159	אתה עשוי מעור ואני מזיכרון שלי: "הדובי של פרד"
167	כל סוסי העץ רצים במעגל: "חיבוק של אהבה"
171	המרחב הפוטנציאלי ומשחק הכאילו
174	הדמיון המופעל במשחק הכאילו
179	על כוחן המחיה של מפה ומפוחית
181	יש לי דמיון שעוזר לפעמים לשכוח: "קלידוסקופ"
187	בְּרִצּוֹת הַבּוֹרָא מְטַאָטָא יוֹרָה: "מטאטאים רוקדים בחורף"
200	מילים שלא אמרנו היכונות בשתיקה
200	ארבע השתיקות
207	יפה שקיעת שמש ללב עצוב: "ילד כוכב"
220	ציירתי לו עץ וכבשה על נייר: "תומי"
230	אל תשכחו לזכור ותזכרו לשכוח: הערה לסיום
237	ביבליוגרפיה

חלון משקיף לים התיכון¹

31 ספרים על שואת יהודי אירופה המיועדים לגיל הרך יצאו לאור בישראל מאז תחילת שנות התשעים ועד תחילת העשור השלישי של המאה העשרים ואחת. רובם (24) ספרי מקור שכתבו בעברית סופרים ישראלים, ומיעוטם (7) ספרים מתורגמים, מאנגלית או מצרפתית, שכתבו סופרים יהודים או בני דת אחרת, שאינם חיים בישראל.

ביצירות המקור, בניגוד מובהק ליצירות המתורגמות, שולט הנרטיב הציוני, ובהתאם לכך מוצגים מדינת ישראל והעם היהודי הן כחברת מופת של נבחרים המגשימה חזון עתיק – עלייה לארץ ישראל ובנייתה – והן כחברה המשמרת זכר אבות וקניין אבות, ושורשיה טמונים עמוק בהיסטוריה ובאמונה היהודית. גבורת העוז וגבורת נפשו ואמונתו של היהודי הן מהמסרים החשובים שמבקשים ספרי הילדים הנידונים להנחיל לדור הצעיר, ובכך הם משמשים אינקובטור דידקטי המכוון לכינונה של זהות לאומית-ישראלית-יהודית. מסרים אלה הם בבחינת חזרה לתקופה שבה הספרות, ובייחוד ספרות הילדים, הייתה מגויסת לטובת הנורמות הלאומיות וערכי הצינונות. ישראל של שלהי המאה העשרים ועשוריה הראשונים של המאה העשרים ואחת כבר אינה "המדינה שבדרך" או "מדינה בחיתוליה". זוהי מדינה בוגרת רבת-תרבותית שערכיה מגוונים, האידאולוגיות בה רבות מספור ואמות המוסר של תושביה נבחנות בה מדי יום ביומו. אי לכך אטען כי יש בספרי המקור העוסקים בשואה וממוענים לגיל הרך מן הרצון להחזיר עטרה ליושנה ולאומיות לבני ביתה. משמע, יש ביצירות האלה מן האלמנט השיקומי, אך אין זה רק שיקום פסיכולוגי, אישי ומשפחתי, כמו שטוענת יעל דר (2005), אלא גם, ובעיקר, שיקום קולקטיבי, לאומי: תחייה מחודשת שמימושה אפשרי במקום אחד בלבד – ארץ ישראל ומדינת ישראל.

1 הציטוט לקוח מתוך השיר "חלון לים התיכון". מילים: יעקב גלעד, לחן: יהודה פוליקר. השיר הופיע באלבומו של יהודה פוליקר "אפר ואבק" שהפיקה חברת סי-בי-אס ב-1988.

אין לי ארץ אחרת²

לאחר שחרורו ממחנה הריכוז מגיע שמואליק ב"המפוחית של שמואליק" עם נערים אחרים למועדון נוער יהודי, שבו הם לומדים עברית לקראת עלייתם לארץ ישראל. לאחר שהות ארוכה במחנה מגיעה הבשורה: "נוסעים לארץ ישראל, עוזבים את הגולה. לנצח" (קיפניס, 2011: 33). בעזיבת הגולה "לנצח" מממשים שמואליק וחבריו את החזון הציוני, ונוטלים חלק בבניית עתידה הלאומי של האומה: "שמואליק עמד על הסיפון והכריז בקול רם: חברים! אני נשבע שאת כל חיי אמסור לילדים" (שם). שמואליק לא נשבע להקדיש את חייו לעבודת האדמה או למלחמה על המולדת, אלא לילדים, לדור העתיד, שעל כתפיו הונחו כל תקוות הדור "שידע את היטלר".

"העפילו, העפילו אל ראש ההר העפילו!" (שם) פורצת השירה מפי שמואליק וחבריו, והמספר שולח את הקורא לקשר קישור כפול: בין שירת המעפילים על סיפון האונייה לשירו המוקדם יותר של לוי קיפניס "אל ראש ההר!" (קיפניס, 1927), וגם לפרשת המעפילים בספר במדבר, פרק י"ד.

המרגלים ששלח משה לתור את ארץ כנען חוזרים ממשמתם ומוסרים דיווח סובייקטיבי על המראות שראו. העם שומע, ותובע לחזור מצרימה, אל סיר הברש שממנו נלקח. על חוסר אמונתו באל ובכוחו ועל חוסר ביטחונו ביכולותיו שלו עצמו, נענש העם בארבעים שנות נדודים במדבר. הדור שיצא ממצרים ו"ידע את פרעה" ימות במדבר ולא יזכה להיכנס אל הארץ המובטחת. מיעוט מקרב העם מחליט: "הֲנַנּוּ, וְעָלִינוּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-אָמַר יְהוָה כִּי חָטָאנוּ" (במדבר יד, מ). במקרא נתפס מעשה ה"העפלה אל ההר" כאי-השלמה עם גזרת האל ומרידה במנהיגותו של משה, ולפיכך כחטא שעונשו מוות. "העולים אל ההר" מוצאים את מותם בקרב מול הכנעני והעמלקי אשר "וַיִּפְּתוּם עַד־הַחֲרָמָה" (שם, מד).³

2 הצ'יטוט לקוח מהשיר "אין לי ארץ אחרת". מילים: אהוד מנור, לחן: קורין אלאל. השיר מופיע באלבומה של גלי עטרי "אמצע ספטמבר" שהפיקה חברת NMC Music ב-1986.

3 לחטא העלייה לארץ ישראל שלא במועד התייחסו אף חז"ל שראו בחורבן בית שני ביטוי לאי-רצונו של האל בכינונה של ממלכת יהודה נוספת. במסכת כתובות בתלמוד (ק, ע"ב; וקיא, ע"ב) מתייחסים חז"ל לשלוש שבועות שהשביע האל את עם ישראל: לא לעלות לארץ ישראל בעלייה המונית מאורגנת ולהישאר בגלות ולא למרוד בגויים, והשבועה השלישית המיועדת לגויים: לא לשעבד את עם ישראל יתר על המידה. בספרו "גלות וגאולה" מציין מרדכי שלו (1991: 92-103) כי שבועות אלה יש לקיימן עד "שתחפץ", משמע עד "לרגע המתאים", ולכן בקרב קבוצות חרדיות לא-ציוניות,

הדובר בשירו של קיפניס "אל ראש ההר!" דוחה את הגישה המקראית למעשה "העולים אל ההר" ומאמץ את גישתה של התנועה הציונית אשר מרדה באיסור האלוהי לעלות לארץ ישראל.⁴ מנקודת מבטו, אין לראות במעשי "עולי ההר" המקראיים מעשים מגונים, אלא ביטוי למסירות הנפש. כמוהם, כן המעפילים בשיר, אינם נוקטים גישה פסיבית ואינם מחכים לגאולה. הם נוקטים גישה אקטיבית ויוצאים להביא את הגאולה בעצמם, לממש אותה ב"ארץ הצבי".⁵

4 הציונות, הקמתה של מדינת ישראל והעלייה אליה הן מרידה ברצונו של האל. כותב שלו: "מכיוון שניצחה הגישה של ג' השבועות ואי עליה כחומה לארץ ישראל, נוצר הכרח היסטורי-דיאלקטי בניכור מהיהדות המסורתית, כדי להתגבר על האיסור. הכוונה ליהודים שחרטו על דגלם פעילות במישור הרציונלי-ריאלי לשם התקבצות מאורגנת של העם היהודי בארץ-ישראל ורכישת עצמאות לאומית באמצעים התיישבותיים פוליטיים וצבאיים [...] הניכור [...] שיחרר את החשיבה היהודית מכבלי האיסור ואפשר פעולה במישור הרציונלי-ריאלי, לכן אנו רואים את צמיחת הציונות כתוצאה של הניכור" (שם): 249-250).

5 רעיון דומה עולה בפואמה "מתי מדבר" שכתב חיים נחמן ביאליק בתרס"ב:

[...] הם דוֹהֵרִים, שוֹאֲגִים ודוֹלְקִים וְעֵינֵיהֶם מְתִיזוֹת נִיצוֹצוֹת,
וְהֵם נְרָאִים כְּפּוֹרְחִים בְּאֵיזֵר, נְבוֹכִים וּמְכִי מְהוּמָה,
בְּשַׁעָה הַהִיא –

וְאַחֲזִי פְרִיץ אוֹנִים יְקִיצוּ אֲדִירֵי אֵימָה,
פְתַע פְתָאם יִתְנַעַר דוֹר עֲזוֹז וְגִבּוֹר, דוֹר גְּבוֹר מְלַחְמָה
וְעֵינֵיהֶם בְּרָקִים וּפְנִיָהֶם לְהִבִּים –
וְיִדְיָהֶם לְחֻרְבוֹת!

וְהִרְעִימוּ אֲדִירִים בְּקוֹלָם, קוֹל שְׁשִׁים רִבְבָה,
קוֹל קוֹרֵעַ הַסַּעֲרָה וּבְנֵהמַת הַמְדַבֵּר הַזוֹעֵף יִתְחַרָה,
וּסְבִיכִם נִשְׁעָרָה, וּסְבִיכִם נִזְעָמָה.
הֵם קְרָאִים:

"אֲנַחְנוּ גְבוּרִים!

דוֹר אַחֲרוֹן לְשַׁעֲבוֹד וְרֵאשׁוֹן לְגֵאֻלָּה אֲנַחְנוּ!

יְדֵנוּ לְבָהֳרָה, יְדֵנוּ הַחֲזוֹקָה

אֶת-כִּבְדֵּךְ הָעַל מֵעַל גְּאוֹן צְוָארֵנוּ פְרָקָה.

וְנִזְקַף רֵאשׁוֹנוֹ שְׁמֵימָה וַיִּצְרוּ בְעֵינֵינוּ –

וַיִּזְעַק לְמַדְבָּר וַיֹּאמֶר לְצִיָּה 'אֲמֵנוּ!'

עַל-רֵאשֵׁי הַצְּרוּרִים בֵּין מְפֹלְשֵׁי עֵבִים

שְׁתִּינּוּ מִמְקוֹרוֹ הַדְּרוֹר עִם כָּל-נִשְׁרֵי שְׁמַיִם –

וּמִי אֲדוֹן לָנוּ?!

גַּם-עֲתָה – אִם-סֹגֵר עָלֵינוּ מְדַבְּרוֹ אֶל נְקָם,

אַל ראש הָהָר! אַל ראש הָהָר!
הַדָּרָך מִי יִחַסֵּם לְפָדוּנֵי שְׂבִי?
מֵעֶבֶר הַר הֵן זֶה מִכְּבָר
רוֹמֶזֶת לָנוּ אֶרֶץ צְבִי.

הַעֲפִילוּ, הַעֲפִילוּ!
אַל ראש הָהָר הַעֲפִילוּ!

אַחִים עֲלוּ! אַחִים עֲלוּ!
לֵב מִי יִרְךָ יַחַת מֵאֲבָן נִגְף?
צַעַד עֲשׂוּ, רְאֵה תְּרֵאוּ:
אַנּוּ פִי שְׁנַיִם אֶז נִשְׁגָּב (קיפניס, 1927).

חנניא קרצ'בסקי הלחין את שירו של קיפניס, וזה היה עד מהרה להמנונם של המעפילים אל חופי ישראל של תחילת המאה העשרים. קרצ'בסקי אף היה מעורב ביצירתו של שיר אידיאולוגי נוסף שהאדיר את האקטיביזם הציוני. באביב 1912 התכוננו תלמידי הגימנסיה הרצליה בתל אביב לטיול בגליל. קרצ'בסקי, המורה למוזיקה, וישראל דושמן, מחנך הכיתה, חיפשו שיר מיוחד

כִּמְעַט נִגַּע בְּנו שִׁיר עֲזוֹז וְמָרִי – וְנָקָם!
לְחֻרְבוֹת! לְרַמְחִים! הִתְאַחֲדוּ! הִימִינוּ!
עַל־אֵף הַשָּׁמַיִם וְחַמְתָּם –
הִנְנוּ וְעֲלִינוּ –
בְּסַעְרָה!"

"הִנְנוּ וְעֲלִינוּ"

אִם־אֶסֶף הָאֵל מֵעַמְנוּ אֶת־יָדָיו
וְאָרוֹנוּ מִמְקוֹמוֹ לֹא־יָמוּשׁ –
נַעֲלֶנָּה אֶפּוֹא בְּלַעֲדָיו!

וְתַחַת עֵינַי וְעֵמוֹ, לְבָרַק חֶמֶת מִבְּטוֹ,
נִרְדָּ לְפָנָיו תּוֹעֲפוֹת הַהָרִים הָאֵלֶּה,
וּפְנֵים נִתְרָאָה בְּאוֹיֵב הַחֲמוּשׁ!
הַאֲזִינוּ!

הַסַּעְרָה גַּם־הִיא קוֹרֵאת לָנוּ: 'הִהִינוּ!
לְחֻרְבוֹת! לְרַמְחִים! יִתְפָּרְקוּ הַהָרִים, יִשְׁתַּבְּרוּ הַגְּבָעוֹת
אוּ יִפְלוּ פְּגָרֵינוּ חֲמָרִים חֲמָרִים –
הִנְנוּ וְעֲלִינוּ
הַהֲרָה!" (ביאליק, תשכ"ו)